NEMZET VAGY HALADÁS — A MAGYAR IRODALOM EGY ASPEKTUSÁNAK VIZSGÁLATA

Bori Imre

Ha korunk nagy tudományos vállalkozásait nézzük, amelyek kollektív alkotások, munkaközösségek hozták őket létre, úgy tetszhet, az egyéni rendszerek és kezdeményezések kora lejárt az irodalomtudományban is. Sőtér István tavaly megjelent könyve* mintha ezzel az immár közhellyé váló felismeréssel perlekedne, s mintha visszaadná hitünket az egyéni vállalkozás, az individuális szemlélet mai időszerűségét illetően. A nagy, kollektív vállalkozások a teljességet ígérik, az egyéniek, és ilyen Sőtéré is, merészségükkel, nagyvonalúságukkal tűnnek ki, az egyéni élménynek azzal a varázsával, amit annyira nélkülözünk a kollektív jellegű alkotásban. Egy Horváth János rendszerezésének töredékes volta éppen töredékes voltában mutatja a tudós hősies-merész elképzelésének nemcsak gyöngeségeit, hanem erényeit és arányait is, a problémákkal birkózó erőt és a rendet teremtés szándékát. S ez csillog Szerb Antal irodalomtörténeti könyvein is: műveinek fogyatékosságait a szerzői teljesítmény egyensúlyban tudja tartani.

Sőtér István könyvének is ebben vannak általános és le nem becsülhető erényei. Amikor az irodalomtudomány olyan szűz területére lép egy nagy koncepció igényével, mint amilyen a Világost követő pár évtized magyar irodalma, s ott a felfedező és kutató merészségével dolgozik, akkor először is a tudományos munkás indulatos heroizmusáról kell szólni, és azt kell méltatni, mielőtt még a tárgy nehézségeiről vagy a szerző eredményeiről ejtenénk szót. Annak az igénynek a dobbanását kell üdvözölnünk, ami egymaga képessé teszi a szerzőt olyan munka vállalására, amely látszólag meghaladja erejét, legalábbis ami a teljességet illeti. Ám nem a lényeget is. Sőtér „egyéni

* *Nemzet és haladás*, Bp. 1963.

szűrője" akkor is megkülönböztető helyet biztosítana könyvének, ha végeredménye hibásnak mutatkoznék. Ám azt is rögtön előre kell bocsátanunk, hogy e könyv, szemmel látható egyoldalúsága ellenére is, annyi kérdést vet fel s annyit megold nemcsak a témául választott korszak területén, de a magyar irodalom egészének és az irodalomtörténet mai kérdéseinek viszonylataiban is, hogy az olvasó feledni látszik Sőtér sajátos és e könyvében érvényesített módszerének oly jellemző problematikáját.

Tárgya a XIX. század magyar irodalmának egyik leghomályosabb és legtöbbet vitatott, legtöbb ferdítést elszenvedett korszaka, ott Világos és a kiegyezés évtizedeiben, amelyben a magyar irodalom éppen akkor veszítette el önmagát és tett egy nagy vargabetűt, amikor meglelni látszott önnön világát, és fejlődése egyenesnek és egyértelműnek látszott. Sőtér ugyan komplex vizsgálódásra törekszik, ám akkor, amikor a „nemzet" és „haladás" dilemmáját állítja kategóriákként szemlélete tengelyébe, lényegében az ideológiai, eszmei síkok vizsgálatát vállalja elsősorban, s minden más jelenséget, aspektust ennek reflexéből szemlél. Sőtér könyve meggyőzően mutatja ki, hogy a korszak eszmerendszerének alapját a nemzet és haladás ellentmondásos kapcsolatának, dualizmusának az eluralkodottsága képezi, hogy nemcsak a politikai közgondolkodásban és a művelt emberfők elmélkedéseiben fedezhető fel, hanem ott lebeg a korszak egésze felett is ennek szelleme, behatol a művészi alkotás finomabb érrendszerébe, belejátszik az írói témaválasztásba, az írónak a világhoz, külön pedig környezetéhez s a történelemhez való viszonyulásaiba — etikájának éppen úgy alapja lesz, mint műformáinak.

Mert a Világos utáni időkben ugyan előtérbe nyomulnak a politikai és „nemzeti" mozzanatok és háttérbe szorulni látszanak az irodalom szűkebb területeit jelentők, ám hiba lenne elfeledni vagy nem venni észre, hogy ezek a felszíni mozzanatok lényegében és elsőrendűen esztétikai síkon jelennek meg. Igen könnyen abba a hibába eshet az ilyen vizsgálódás (Sőtér ennek csapdáit legtöbbször elkerüli), hogy pl. Petőfi esztétikáját azonosítja és összekeveri azzal a politikummal, amit képviselt s amit egy konkrét történelmi helyzetben Petőfi, a politikus, jelentett. Egyértelmű áttételekre gondolhatnánk könnyen, holott igen bonyolult átmeneteket és áttételeket kell feltételeznünk, mikor egy író vagy egy korszak ideológiai tudatvilágát vizsgáljuk, úgy, hogy szemünk előtt esztétikai jelenségek, műalkotások lebegnek, miként arra Sőtér könyvében több remek bizonyítékot találhatunk.

Sőtér könyve azonban nemcsak ezt az alapvetőnek tűnő módszertani problémát veti fel s oldja meg a maga módján, hanem feltépi s megkérdőjelezve megoldani is igyekszik a magyar irodalom alakulásának kulcskérdéseit is. A Világos utáni negyed század irodalma ugyanis jellegzetesen „vízválasztó", s innen lehet mind a történeti múltat jelentő XIX. század első felét, mind pedig az Ady életművével záródó korszakot betekinteni, és felmérni. Olyan kép rajzolható így a magyar irodalom története talán legfontosabb szakaszáról, amely aszerint módosul és árnyalódik, hogy ezt a „vízválasztó" periódust hogyan látjuk és hogyan értelmezzük. A polgárosodás a kulcsa ennek a kérdéskörnek, amelyből a nemzet és haladás, illetve a nemzet vagy

haladás dilemmája nő ki. Sőtér e korszak problematikus voltát jellemezve mondja előszavában: „A polgári Magyarország kialakulása a 48-as forradalom bukása után ment végbe, tehát olyan korszakban, mely épp a forradalmi, a demokratikus eszméket nyomta el — de a polgári fejlődéshez annyira nélkülözhetetlen nemzeti függetlenséget is a legnagyobb mértékben veszélyeztette..." Az egész korszak és az egész XIX. század szellemiségének a lényegét, történelmi útját megvilágító Gyulai-idézet azonban csak a 151. oldalon bukkan fel, a Toldi estéje kapcsán, holott e kérdés központi, Sőtér könyvének címében is jelzett „nemzet és haladás" gondolata elsőrendűen fontos és nemcsak egy-egy konkrét műhöz kapcsolódik. Amikor azt mondja Gyulai, hogy „majd mindig meghasonlásban voltunk az újkori polgáriasodással, mert a viszonyok kényszerűségénél fogva legdrágább kincseinket fenyegette, ahelyett, hogy összhangzóan beléjök olvadt volna", akkor Sőtér ezzel az idézettel mintegy a „kulcsát" kapta kézhez légégetőbb problémáinak, s így joggal mondhatta: „Nemzeti erények és »újkori polgáriasodás« ellentéte íme: az 1848-at megelőző és követő korszakok jellemző problémája... Nemzetiesség és polgárosodás különösképp Világos után válnak egymásnak ellentmondó elvekké, a kor gondolkodásában: az osztrák »polgárosítás« tervszerűen a nemzeti törekvések ellen is irányult. Szembeszállni vele tehát éppoly szükségszerű volt, mint ragaszkodni is a polgárosodás nemzeti lehetőségeihez. Világos után válik jogossá az amiatti panasz, hogy »legdrágább kincseinket« fenyegeti a polgárosodás, — és Világos után válik égetővé az óhaj, hogy »összhangzón« olvadjanak egymásba e »kincsek«, és az »újkori polgáriasodás« vívmányai..."

Sőtér, könyve bevezetőjében, rövidre fogva felvonultatja és jelzi azokat az irodalmi problémákat, amelyeket vizsgált korszaka felvet és e korszak sajátos jellegét biztosítják: „Ennek az irodalomnak sajátságait csak a Világos utáni korszak folyamatainak feltárása értheti meg. A népiesség, majd a szélesebb igényű népies-nemzeti költészet, a romantika fennmaradása, a nemesi polgárosodás kíséretében fellépő eszmeáramlatok, s végül a realizmus kimaradása, illetve késése: mindez nemcsak a századvégre hatott ki, de a XX. századi fejlődésre is".

S ha az „eszmei folyamatokat", „eszmeáramlatokat" a nemzet vagy haladás gondolatában fogadjuk el (helyesebbnek látszik a fogalmak dilemma voltát még erősebben hangsúlyozni, mint azt Sőtér könyvének címében teszi, mert a Világos utáni korszakra, és nemcsak arra, éppen ebben a formájában vetődik fel, és nem harmóniára törően), akkor a Sőtér emlegette kategóriák, emennek távlatából szemlélve, (a népiesség, a népies-nemzeti irodalom, a tovább élő romantika és a realizmus hiánya) kerülnek a figyelem középpontjába, s ezek lesznek az irodalmiság mind általánosabb, mind egészen szorosan vett, művekhez tapadó módon kort minősítő kategóriák.

Nem lesz tehát véletlen, hogy Sőtér könyvének első s jelentős hányada a népiességgel és a népies-nemzeti költészettel foglalkozik. Mesterien elemzi a népiesség elméletét, mutatja ki alapjait, olyan meggyőzően érvel s annyira lényegre mutatóan, hogy e kérdést lezártnak tekinthetjük ismereteink mai állása szerint. Fontos munkát végzett el ezen a területen Sőtér István: a népiesség kérdésével ugyanis foglal-

koznia kell mindenkinek, aki az elmúlt száz esztendő irodalmi jelenségei iránt érdeklődik. E kérdés tisztázása nemcsak azért elsőrendűen fontos feladat, mert olyan nagy nevekhez kapcsolódik, mint Petőfié vagy Aranyé, hanem azért is, mert a népiességhez való kutatói hozzáállás jellege az esztétikai szemlélet egészét, külön pedig az irodalom funkcióiról vallott nézetek jellegét is tükrözi. S e kérdés a Petőfi költészetében kiteljesedett „népiesség" után, nyomban Világost követően a maga jellegzetes eltorzult formájában mutatkozott abban a „didaktikai játékban", amelyet a hivatalossá válni akaró irodalompolitikai törekvések és intim írói szándékok (Aranynál) űztek vele. Az a népiesség, amely Petőfinél a belső élmény és vízió esztétikai alakja volt, Világos után az „érthető" és nevelő szándékú irodalom jelképe lett, majd egészen mélyre süllyedve az epigonizmus már-már irodalmonkívüliségébe veszett, majd Ady költői tagadásában lényegében meg is semmisült, s ha századunkban a népiességet emlegetjük, akkor annak új minősítést is kell adnunk, újra „le kell írnunk", illetve, ha az új minősítésre nincs szükség, akkor az ilyen jelenséget anakronizmusnak kell tartanunk. Minden Petőfi után jelentkező népies törekvésnél megítélésünk szerint ugyanis azt kell kimutatni, hogy semmi közük Petőfi népiességéhez, s itt még Aranynál is el kell végezni ezt az elkülönítést, differenciálást, hiszen Aranynál merőben más minőségeket jelent, mint halhatatlan barátja költészetében jelentett. A népiesség mint stilisztikai és mint didaktikai célzat — íme rövidre fogva a népiesség Petőfi utáni sorsa, s ezekhez kapcsolódik egyfelől az epigonizmus fogalma, másfelől pedig az eszményítés törekvései párosulnak hozzá.

Sőtér könyve, ha közvetve is, fontos hozzájárulás e kérdés szűkebb szakterületén túlmutató felméréséhez. Amikor a népiesség két korszaka között különbséget tesz, akkor ugyan funkciója alapján szemléli csupán a kérdést, mondván:

„Ha meg akarjuk jelölni a 40-es és az 50-es évek esztétikai, elméleti törekvéseinek legfőbb különbségét, azt abban kell látnunk, hogy a 40-es évtized Erdélyi elmélete révén az irodalom *nemzeti* polgárosodásáért küzd, — az 50-es pedig: *össznemzeti irodalomért,* ugyancsak Erdélyinek, valamint Aranynak és Gyulainak elméleti működése révén. Az irodalom nemzeti „polgárosodása" és az össznemzeti irodalom hasonló fogalmak ugyan, de lényegesen eltérő bennük a demokratikus elem szerepe. A nemzeti polgárosodás irodalma a nép fölemelését tűzi ki célul, s ezt a célt a népköltészet felemelésével is szolgálja. Az össznemzeti irodalom elmélete is a népköltészeten alapszik, de háttérben azzal a meggondolással, hogy a nép felemelésének feladata megoldódott, illetve, további lehetőségek e téren már nincsenek..." Azonban könyve részleteiből az is kitetszik, különösen az Erdélyiről szóló részben, hogy ez a „didaktikai funkció" már Petőfi költői gyakorlatában megsemmisült, s ha a népiességről esik szó, nem Gyulai, hanem Erdélyi szemlélete az időszerűbb, a történelmi távlat Erdélyit igazolja inkább, mint Gyulait, annál is inkább, mert a magyar költészet Világos után nem Petőfit folytatja, — az ő individualizmusát és egyéni költői temperamentumát nem is lehetett volna folytatni —, hanem oda tér vissza, ahonnan a fiatal Petőfi indult, tetézve

természetesen ezt az újraindulást nevelői szándékokkal, amelyek Petőfinél merőben más jellegűek voltak. Erdélyi János elméletében ugyanis egészen jól kivehetők azok a tendenciák, amelyek a népiesség köntösében a realizmus felé mutatnak, amire a benne oly szembetűnően meglevő epikus elem is figyelmeztethet, anélkül, hogy az epika prózai formáiba átjátszható lett volna. Sőtér könyvének igen nagy jelentősége éppen abban van, hogy megmutatja, hogyan maradt meg a magyar versben ez az epikai elem, s ennek következtében azt is, hogyan torzult el a magyar költészet és hogyan szegényedett el a prózairodalom, felfedve elméleti s korban gyökerező vonatkozásait.

Sőtér könyve leszámolást jelent a népiesség legkülönfélébb elméleteivel akkor, amikor biztos kézzel rögzíti a népiesség jelenségét egy adott korszakhoz, a fiatal Petőfi munkásságához, s Erdélyi János nyomán határozottan kapcsolja a romantika áramlatába, kimutatva azt is, hogy a népiességen való túljutás már Petőfi költészetében lejátszódott: „A Petőfi-kutatás mindmáig nem gondolta át eléggé annak jelentőségét, hogy Petőfi túljutott a plebejus-demokratikus népiességen is... Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy Petőfi még a népies-nemzeti szemléleten is túljutott forradalmiságával, úgy nem lehet őt egyoldalúan népies költőnek tekintenünk, még kevésbé lehet benne *csak* az irodalmi népiesség betetőzőjét látnunk". S még ezen túl is menve kimondja: „Révai felfogásával szemben tehát világosan ki kell mondanunk, hogy maga a népiesség, a népies-nemzeti költészet még nem jelent forradalmiságot", s ezzel lényegében a népiességről alkotott irodalomtörténeti és irodalompolitikai szemléletek felett is ítéletet mond, s már ezzel a kritika álláspontjára helyezkedik minden olyan népies törekvéssel szemben, amely a fiatal Petőfi költészete után jelentkezett, s ezt máig ható érvénnyel teszi. Amikor a Világos utáni irodalomban megmutatja a népiesség elméleti alapjait, felfedi a népiességre való törekvés „mechanizmusát", akkor nemcsak a magyar irodalmi fejlődés és alakulás anakronisztikus vonásaira mutat rá, hanem felfedi minden ezután jelentkező hasonló irányzat gyöngéit és időszerűtlenségét is, Arany példáján bizonyítva, hogy ami nagy műalkotás létrejött, az a népiesség ellenére jött létre, hogy a Világos utáni periódusban a népies-nemzeti törekvések a modern magyar irodalom kialakulását késleltették, Aranyban a világhoz való intellektuális viszonyulás líráját némították el, s végső soron magát Aranyt is az öreg Toldi sorsára juttatták.

Sőtér Arany-képe bővelkedik izgalmasan modern felismerésekben, s itt nemcsak az Őszikék mesteri elemzésére kell utalnunk, hanem arra a meglátásra is, amit a „népköltészet és műköltészet viszonyáról" szólva mond: „A népköltészet általános, nemzeti-emberi tartalmaitól ő néha visszatér azokhoz a rejtelmesebb, talányosabb forrásokhoz, melyeket Tóth Kálmán vagy Lisznyai sohasem fedezhet fel, de amelyekből ő egy másfajta népköltészet, egy másfajta népi képzelet ihletét képes meríteni, mint aminőt a népnemzeti elmélet pártol. Az Arisztophanész-fordítások, a Vörös Rébék és forgácsainak jelentős része tanúskodnak erről az ihletésről. Élete utolsó szakaszában, az Őszikék-korszakban, mintegy a szerepét immár betöltött népiesség romjain, részint valami megdöbbentően modern költészet bontakozik

ki tolla alatt — a nagyvárosi élet körforgásának látomása —, részint pedig a babonás, fojtott paraszti világ ballada-képe. a Tengerihántás és a Vörös Rébék mintha már Ady „eltévedt lovasának" bozótjából hangzanának föl, talányosan, nyugtalanítóan, keletkezésük korától oly fájdalmasan idegenül". Csodálatos módon azonban Sőtér nem említi, hogy ez az Arany János milyen közel jár a szimbolisták világához, mint ahogy a Világos utáni eposzokban, különösen a Buda halálában nem nehéz „parnasszista eposzokat" látnunk, hogy a régi irodalmi formákhoz való vonzódásában, vagy Népdal című verse elidegenítő technikájában ugyanaz a mozdulat lendülése van, amivel pl. egy Baudelaire írta latin versét, s mellyel egy Weöres Sándor teremti meg „népköltészeti antológiáját" a *Tűzkút* egyes darabjaiban. S ahogy az Aranyról szóló fejezetek képezik Sőtér könyvének gerincét, úgy ezekben a fejezetekben mutatkozik meg a szerző is teljes elemző készségében, teljes intellektuális angazsáltságában. Konkrét műelemzései itt a legmeggyőzőbbek, különösen az eposzokról írott oldalak, s itt különösen a három Toldi és a Buda halála kötötte le figyelmét, míg a Bolond Istók első éneke, véleményünk szerint mélyebb elemzést is megérdemelt volna, nagy jelentősége kevésbé tűnik ki Sőtér interpretációjából. Mintha az ő szívéhez a Buda halála állna közelebb, s a Toldi szerelme, amelyről pl. ezt mondja: „Toldi szerelmének létrejötte idején a magyar regény *még* nem oldott meg olyan ábrázolási feladatokat, mint aminőket Arany művének első hat éneke felmutat". Tegyük még hozzá azt is, hogy jó lett volna meggyőzőbben látnunk azt a tényt, hogy Arany ilyen eposzai végső fokon engedményekből születtek, s hogy Arany igazi arca nem a népiesség és az eposzok felől látható leginkább, hanem abból az intellektuális élményből, amely a Bolond Istók első énekéből, az ötvenes évek egyes lírai darabjaiból és az öreg Arany költészetéből bontható ki. Döbbenetes éleslátás és valóság-élmény, önlátás szülöttei ezek a versek, s velük Arany kilép és túllép azon az eszmei projekción, amelynek hálóját Sőtér oly következetesen fejtette ki könyvében.

Sőtér eszmei koncepcióinak ugyanakkor a Gyulai Pálról, Kemény Zsigmondról, részben Madáchról, a politikus Vajdáról rajzolható kép felel meg: ezek a fejezetek árulkodnak arról is, hogy Sőtért könyvében elsősorban nem a műalkotások esztétikai konkrétumai, inkább az esztétikumból kifejthető eszmerendszerek foglalkoztatták, ott van elemében, ahol eszmékről beszélhet. Ezek közül például külön ki kell emelnünk a Gyulai tragikumelméletéről és Kemény Zsigmond történelemszemléletéről szóló részeket, s *Az ember tragédiájáról* írt fejezetet, nemkülönben Gyulai regényének, az *Egy régi udvarház utolsó gazdájá*nak rehabilitálását és helyének kijelölését a magyar regény értékei között.

Mérleg című fejezetében, sommázva tapasztalatait, a magyar irodalom „magábafordulását" emlegeti, s teljes joggal: könyvének elemzései éppen arra mutatnak rá, hogy a „nemzeti" problematika, amely a népiessel oly szoros kapcsolatban állt, a magyar irodalom egy tehetséges és nagy nemzedékét kényszerítette vargabetűs útra, az európai fejlődéssel ellentétes pozíciókba, ám Sőtér könyve azt is megmutatja, hogy a konkrét magyar társadalmi-történelmi törekvések ho-

gyan s mi módon játszottak bele a magyar irodalom útjának elkanyarodásába, azokba a torzulásokba, amelyek a prózairodalomhoz az anekdotát szegődtették, a lírában a népiességet tették meg eszményül, a drámában pedig a polgári tragédia helyett az „ember tragédiája" síkjára vitték át az alkotókat, eldugaszolva vele a drámairodalom forrásait is, az egész akkori magyar irodalmat pedig a népies nemzeti és romantikus törekvések felhőkakukkvárába kényszerítették, eltorzítva látását a haladás és maradiság távlatait illetően, nem beszélve azokról az eszmékről, amelyeket kifejtett, szinte egy évszázadnyi időre hatást gyakorolva a közgondolkodásra. A Világos utáni irodalmi korszak története tehát végső fokon annak a története, hogy hogyan sikkad el a magyar irodalomnak ún. kritikai realista szakasza az eszményítő népies-nemzeti szemlélet markában, s egy Arany, Vajda, Jókai, Gyulai villanásaiból sejthetjük csak, mi minden maradt megíratlan és nem valósult meg, de következményeiben is, abban a küzdelemben, amelyet Adyék nemzedékének kellett megvívnia az irodalomban. Végső fokon, kell-e szemléletesebb példa ezekre a torzulásokra mint az, hogy Sőtér Istvánnak a „nemzet" és a „haladás" fogalmait kellett könyvének címéül választania. Könyvének erényeit éppen úgy mutatja ez a tény, mint ahogy módszerének hiányosságait felfedi az esztétikai kategóriák háttérbe szorulása.

Módszerében azonban mintha maga is a „súlyegyen" elméletének híve lenne, könyvében a Világos utáni irodalomnak azokat az aspektusait elemzi, amelyek az esztétikai minőségek és jellegzetességek és a kor társadalmi tudata közötti teret töltik be. Egyfelől esztétikai minősítések lebegnek szeme előtt, másfelől gondosan elemzi, könyvének alapvető jegyeként és minden fejezetét átjáró módon, azokat a mozzanatokat, amelyek a társadalmi tudat akkori vonatkozásaiból a kor irodalomszemléletébe átkerültek, mintegy tartalmát adták ennek az irodalomszemléletnek és megszabták az elmék mozgásirányát a szabadságharchoz való viszonnyal, a Világos után megindult kapitalizálódással, az osztrák uralommal és a magyar történelemmel kapcsolatos álláspontok kialakulásával, amelyeknek alapvető jellegzetességük az volt, hogy a magyar történelem torz alakulásából következő gyöngeségekből akartak maguknak erényeket és eszményeket teremteni. Ez a folyamat figyelhető meg az irodalomban is akkor, amikor az eposzból, a népiességből, Az ember tragédiája formájából kovácsol eszményeket magának. Sőtér, ha nem is mindig a legkövetkezetesebben, de ezeket az abszolutizált értékeket oldja fel s teszi relatívvá. Ugyanis interpretációja azt mutatja, hogy maga is elfogadja a „tézis-irodalom" gondolatát, amit talán azzal lehet magyarázni, hogy olyan élességgel rajzolja meg a Világos utáni magyar irodalom tézisjellegét, mind elméleti síkon, mind pedig az egyes alkotások interpretációjában, hogy sokszor a kapott képen a kelleténél is jobban eluralkodik, elhatalmasodik az a tudatosság, az összefüggések olyan alapos ismerete, amely nem a tárgyalt kor írójának, hanem az elemző tudósnak a sajátja, s az is magasfokú tudatosságnak tűnik fel, ami annak idején írói ösztönösség, spontán reagálás volt. Bizonyos azonban az is, hogy Sőtér polémiát folytat az író és az irodalmi mű politikai minősítésével. Ennek ad hangot, amikor Madách művéről szólva mondja:

„E művekben a nemzet sorsát költőileg, nem pedig pártpolitikailag gondolta végig, s költőileg, de félreérthetetlenül foglalt állást a bizakodás, a küzdés elve, a nemzeti szabadság, függetlenség, felemelkedés „mózesi" programja mellett. Ezt a költői állásfoglalást semmiképp sem érintheti az a körülmény, hogy az akkor működő politikai pártok közül Madách melyikhez tartozott, melyiknek programját támogatta közéleti szereplésében. Ha alkotók és művek értékelésénél az ilyenfajta szemléletet következetesen alkalmazzuk, úgy a Tragédia és Mózes eszmeiségében sem Madách nézeteit — hanem Tisza Kálmánéit kellene keresnünk".

Jeleztük. már, hogy elemében akkor van, amikor eszméket, elméleteket kell kifejtenie és interpretálnia. A tragikumról szóló részben például mintaszerűen valósítja meg az irodalomtörténetírásban oly kívánatos absztrakt konkrétságot, amely a múltban egy Gyulai, egy Horváth János sajátja volt, az „elméleti absztrahálás" eszményi mértékével dolgozva. Ezekben a fejezetekben érvényesül leginkább hatalmas anyagismerete, az összefüggések rejtett vonalait felfedő hajlama. Sorjázni lehetne a találó, fordulatos megállapításokat, különösen ott, ahol ellentétes mozzanatokat kell összekapcsolnia, de nem a paradoxon görögtüzét gyújtja velük, hanem a megállapítás telitalálat voltával gyújt fényt.

Végezetül legyen szabad arra a hiányosságra is rámutatnunk, amely könyve összehasonlító irodalomtörténeti fejezetében fedezhető fel. Akkor, amikor a „nemzeti irodalom kialakulásának" problémáiról szól, a magyar irodalom párhuzamaiként az oroszt és a lengyelt említi, s a népiességgel kapcsolatban is Kelet-Európa irodalmaiból nem egyet említ: „A magyar nyelv reformja Kazinczynál, s a cseh nyelvé Jungmannál, csaknem egyidőben kezdődik. Oroszországban a nyelvi reform kezdetei ugyan a XVIII. század közepére nyúlnak vissza..." A népköltészeti gyűjtésekkel kapcsolatban is felsorol: „Erdélyi gyűjteményét jócskán megelőzik az orosz gyűjtések; Macphersont, akinek ál-Ossiánja oly lényegesen járul hozzá a népköltészet kultuszához, már 1788-ban, tehát 26 esztendővel az angol kiadás után, oroszra fordítják..." Majd a „dán balladáktól, az orosz népmeséken, a skót balladákon át a Niebelungen Lied-ig" ismét egy sor nép irodalmi mozzanatait, analógiáit említi, ám délszláv példái nincsenek, holott éppen a délszláv irodalmak analógiái kínálják a legtöbb párhuzamot, amelyekkel a magyar irodalomnak kétségtelenül kapcsolatai is voltak, sokkal nagyobb mértékben, mint az orosszal vagy a lengyellel, mi több, ezek az irodalmak ugyanabból a talajból táplálkoztak mint a magyar is, s annál feltűnőbb ezek hiánya Sőtér szemléjében. E hiányt pedig aligha lehet mással magyarázni, mint azzal az egyszerű ténnyel, hogy ilyen jellegű kutatások alig folytak, s a feltárt eredmények sem szívódtak fel az irodalomtörténeti köztudatban. Ez a hiány Sőtér könyvében figyelmeztet a mi feladatainkra, s a kutatás fehér foltjaira is.